

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ЖАС ҒАЛЫМДАР КЕҢЕСІ

Студенттер мен жас ғалымдардың
«ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ - 2016» атты
XI Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XI Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«НАУКА И ОБРАЗОВАНИЕ - 2016»

PROCEEDINGS
of the XI International Scientific Conference
for students and young scholars
«SCIENCE AND EDUCATION - 2016»

2016 жыл 14 сәуір
Астана

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ**

**Студенттер мен жас ғалымдардың
«Ғылым және білім - 2016»
атты XI Халықаралық ғылыми конференциясының
БАЯНДАМАЛАР ЖИНАҒЫ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
XI Международной научной конференции
студентов и молодых ученых
«Наука и образование - 2016»**

**PROCEEDINGS
of the XI International Scientific Conference
for students and young scholars
«Science and education - 2016»**

2016 жыл 14 сәуір

Астана

ӘӨЖ 001:37(063)

КБЖ 72:74

Ғ 96

Ғ96 «Ғылым және білім – 2016» атты студенттер мен жас ғалымдардың XI Халық. ғыл. конф. = XI Межд. науч. конф. студентов и молодых ученых «Наука и образование - 2016» = The XI International Scientific Conference for students and young scholars «Science and education - 2016» . – Астана: [http://www.enu.kz/ru/nauka/ nauka-i-obrazovanie/](http://www.enu.kz/ru/nauka/nauka-i-obrazovanie/), 2016. – б. (қазақша, орысша, ағылшынша).

ISBN 978-9965-31-764-4

Жинаққа студенттердің, магистранттардың, докторанттардың және жас ғалымдардың жаратылыстану-техникалық және гуманитарлық ғылымдардың өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген.

The proceedings are the papers of students, undergraduates, doctoral students and young researchers on topical issues of natural and technical sciences and humanities.

В сборник вошли доклады студентов, магистрантов, докторантов и молодых ученых по актуальным вопросам естественно-технических и гуманитарных наук.

ӘӨЖ 001:37(063)

КБЖ 72:74

ISBN 978-9965-31-764-4

©Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия
ұлттық университеті, 2016

Қайта құру кезіндегі жаңаша пайымдау мүмкіндігі тарихи демографиялық мәселелердің кең түрде зерттелуіне серпін берді. Қазақстандық ғалымдардың алғашқы еңбектері Қазан төңкерісіне дейінгі Қазақстан демографиясы мәселелеріне арналды. Тарихи демографиядағы «ақтандақтардың» бетін ашуда да бірқатар жетістіктер болды. Демография мәселелері экономистер, географтар және философтарды да қызықтырды. Олар халықтану мәселесін еңбек ресурстарын пайдалану мүмкіндігі аспектісінде қарастыра отырып, тарихи демографияның кейбір мәселелеріне де назар аударып отырды. Республикамызда арнайы тарихшылар тобы құрылып, қазақстандық демографиялық мектеп те қалыптасып келеді.

Қолданылған әдебиет:

1. Донич А.Н. Народонаселение Казахстана. // Народное хозяйства Казахстана. - № 11-12, 1928 г.
2. Трублаевич Н.Д. Естественные движения сельского населения КазССР за 1924 – 1928 гг. // Народное хозяйства Казахстана. 1930, № 1-2.
3. Көлбаев Т. Ұлт зиялылары ашаршылық тұсында./http://abai.kz/.
4. Есмағамбетов К. М. Шоқай қазақтардың ашаршылыққа ұшырауы туралы» ҚазҰПУ, №2 (29), 2011. 107-114 бб.-Б.114/.
5. Бекмаханова Н.Е. Формирование многонационального населения Казахстана и Северной Киргизии.-Москва: Наука, 1980.
6. Жаркенова А.М. Влияние силовой модернизации на этнической и гендерный состав населения Северного Казахстан// Доклады Казахской академии образования. –Астана, 2010. -№4. –С.95-100; Изменения этнодемографической структуры населения Казахстана до Великой Отечественной войны// Проблемы народонаселения в зеркале истории. VI-е Валентеевские чтения: сборник материалов международной научной конференции. – Москва, 2010. - Т.2. - С.110-118
7. Аман Ә.Б.«Батыс Қазақстанның ауыл халқы: тарихи-демографиялық аспект (XX ғасырдың 20-80 жылдары)»:автореферат. – Орал, 2009.
8. Төлекова М.К. Жетісу өңірі халқының әлеуметтік-демографиялық дамуы (1897-1999 жж.): автореф. – Алматы, 2003.

УДК 961/959 (5Каз)

ӘЛИХАН БӨКЕЙХАНОВТЫҢ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ БИЛЕР ИНСТИТУТЫ

Құлмырза Мадина Мұратқызы

kulmyrza_mm@mail.ru

Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Тарих факультетінің студенті, Астана, Қазақстан
Ғылыми жетекші: Б.С. Малыбаева

Қаншама жылдар өткенімен есімдері тарих сахнасында, ел жадында алтын әріппен ойып жазылған және еш уақытта өшпейтін қайсар тұлғалар болады. Сондай көрнекті тұлғалардың бірі – Әлихан Бөкейханов. Оның жан-жақтылығы ең басты зиялылығын дәлелдейтін құрал болды. Ол таза ғалым, экономист, тарихшы, этнограф, аудармашы, публицист және өз ұлтының біртуар көсемі.

Әлихан Бөкейхан – қазақ тарихында «қыр баласы» ретінде танымал ірі тарихи тұлға [1, 159 б.].

Оның жан-жақты қасиеттерін жоғары да атап өткеніме сай, ол тек Алаш қозғалысының жетекшісі ғана болған жоқ. Сонымен қатар ол бізге өзінің танымал еңбектерімен белгілі талантты зерттеуші-ғалым екені баршамызға аян. Сондықтан оның

еңбектеріндегі өзекті мәселелері зерттелуі, қарастырылуы және саралануы қажет деп санаймын.

Әлихан Бөкейхановтың қазақ халқының әлеуметтік құрылымына, құқықтық мәдениетіне, саяси жүйесіне қатысты жарияланған еңбектерінде қазақ халқының билігі жүйесіндегі билер институты айрықша орынға ие. Осы тұста Әлихан Бөкейхановтың билер жөнінде 1914 жылы «Қазақ» газетінде «Тағы да һәм билік» атты мақаласы жарық көрді. Ұлт көсемінің билер жайында толғауы тарихи дерек көзі бойынша аса маңызды қадам болып табылады. Ондағы маңыздылық ұлт зиялысының өзінің халқының не қалайтынын білуі. Өз халқына жақын дұрыс жағдайды туғызудағы ерен еңбегі маңызды рөл атқарады. Мәселен, Бөкейханов атамыз би һәм билік жайлы ойы негізгі тарихи еңбектерінде көрініс тапты.

«Қазақтың би һәм билігін өзгертіп не керек, шірік жіп қанша жалғағанмен не іске жарайды? Бұл биді, билікті жоғалтып, қазақты орыс судьясына қарату керек деп орыс айтады, шарифатқа қарату керек деп біздің моллалар айтады. Біз мұның екеуіне де қол қоймаймыз. Себебі мынау: осы күнде қазақта ауыл басын жүз үй. Жүз үй басына бір би. Биді құдай қаңғыртқаны болмаса, би түзу болса, билік әділ болса, би үй қасында, желіп барып биге түсіп, дау біте қалатын жерде. Биге закон – жол жасап беріп, осы соқпақпен жүр деп, жүргізсек, биді кім болса сонан қорықпайтын қылсақ, біреудің бетіне, біреудің жақсы жағасына қарамайтын қылсақ, ауыл басына бір би жұртқа жақындығынан, жұрт ортасында болғандықтан, жұртқа пайдалы, жұртқа ыңғайлы» [2, 167 б.]. Көрнекті тұлғаның көтерген бұл мәселесі өзекті сипатта болғаны анық. Себебі өзінің әлеуметтік құрылымы, құқықтық мәдениеті, саяси жүйесі бұрыннан қалыптасқан қазақ халқы үшін басқалардың шешім шығаруы, әділдік жолында қызмет етуі жат дүние болып табылды. Олар үшін арқа сүйер және әділ шешімді қалыптастыра алатын тек өз билері ғана бола алатын.

Бірақ оған сол кездегі Ресей империясының қазақтың дәстүрлі билік жүйесін реформалау шаралары басты кедергі болды. Сол заманда олардың енгізген әкімшілік реформалары қазақ халқының бұрыннан қалыптасқан дәстүрлі жүйесін бұза бастады. Бірақ оған Әлихандай ұлт зиялысы олардың дегеніне көніп, жарайды сендердікі болсын демеді. Ол өзіміздің саяси жүйемізге тиісуге жол бермеуге тырысып бақты. Билердің рөлі қазақ халқы үшін қаншалықты маңызды екенін өзінің саяси сауаттылығы арқасында көрсете білді. Осы орайда қазақ халқындағы дәстүрлі билер институтының маңыздылығын айқын көрсететін Оразбаева Алтайы Иранбекқызының «Дәстүрлі қазақ қоғамындағы билер институты» еңбегіндегі мына жолдарға тоқтала кетсем:

«Қазақ халқының тарихында билер институтының маңызы зор болып келген. Себебі, мемлекеттің саяси және әлеуметтік құрылымының ғұрыптық құқық негізінде жүзеге асырылуын қамтамасыз етуші бірден-бір әлеуметтік құрылым ретінде билер институты қоғамдық күштердің арасалмағын теңдестіруші тетік рөлін атқара отырып, қоғам дамуындағы бүкіл саяси-әлеуметтік қарым-қатынастарды реттеп отырған. Сонымен бірге, қазақ қоғамындағы билер институтының ерекшелігі, оның мемлекеттік басқару институттарымен тығыз байланыса келіп, билеушілер мен бұқара халықтың белгілі бір саяси-әлеуметтік құндылықтар төңірегінде топтасуын қамтамасыз етуімен айқындала алады. Яғни билер институтының дәстүрлі қазақ қоғамындағы тарихи қызметі негізгі үш саланы қамтыған деуге толық негіз бар:

- қоғам ішіндегі көлбеу (горизонтальды) қарым – қатынастарды реттеуші әлеуметтік құрал – бұл билер институтының әлеуметтік өлшемі;
- қоғам мен оның мемлекеттік жүйесі арасындағы жоғарылы – төменді (вертикалды) қарым-қатынастарды реттеуші саяси құрал – бұл билер институтының саяси өлшемі;
- қоғамның дәстүрлі рухани мәдениетін сақтауды, жаңғыртуды және одан әрі дамытуды қамтамасыз етуші мәдени және рухани құрал – бұл билер институтының идеологиялық өлшемі» [3, 5 б.].

Міне билердің беделі біршама үстемді болғаны айқын көрініп тұр. Олар өз заманының ақылшысы болғанына ешбір күмән тумамайтыны да анық бедерленіп отыр. Тура жолды

тудырып отқан да солар болды. Бірақ Ресейдің реформалары енген соң бұл билік жүйесі әлсіреді. Бұрынғы қазақ хандығы тұсындағыдай билердің беделі жоғары болмай, керісінше төмендей берді. Сондықтан Әлихан осы жолда бұрыннан келе жатқан бұл биліктің дұрыстығына көз жеткізуде аянып қалмады. Ол өз еңбегінде орыс судьяларына қарасақ олар билік емес, бізге үстемдік көрсететінін баса айтты. Сонымен қатар сол судьяларға бағынар болсақ, шығынның да артатынын дәлелдеп, өз мақаласында тіпті сол кеткен шығындар мөлшерімен баса көрсетеді. Оған Әлихан Бөкейхановтың мына сөздері дәлел бола алады:

«Ауыл басына бір судья қоярға зор қазына керек. Қазақтың заңы бойынша бір болысы мың үйден, бір ауылы жүз үйден кем емес. Қазақ биін орыс судьясына аударсақ бір болысқа он судья керек. Әрбір судья мекемесінің шығыны аз болса 3 мың сом жылына тұрады. Бұл бір болысқа 30 мың сом шығын болады. Мың үйге бір басына 30 сом. Бұл шығын мал бағып отырған біздің қазақтың қолынан келмейді. Болыс басына бір судья қылып, он есе биді халықтан ұзатсақ, онда да шығын үй басына 3 сом, қазаққа о да қиын» [2, 167 б.].

Ұлт зиялысы осылайша өзінің жанайқайын білдірді. Бұл кемшіліктердің тек бір бөлігі ғана еді. Әлихандай ұлт жанашыры осылайша қазақ қоғамына тән би мен билік дәстүрінің өзіне тән ерекшелігін дәлелдеп, қазақ халқының осы ежелден қалыптасқан дәстүрлі сипатын алмауларын сұранды.

Әлихан Бөкейхановтың еңбектері қазіргі күнде де тарихи дерек көзі ретінде маңызды орын алады. Сондықтан болашақта тарихи өзекті мәселе ретінде кең ауқымда зерттеледі деген ойдамын. Әлихан Бөкейхановтың тарихи деректану ғылымына қосқан ғылыми еңбектері бір жинаққа басылып шықса ұлттық сананы қалыптастырудағы үлкен мәні бар қадам болар еді.

Қолданылған әдебиет:

1. Илиясова К.М. Әлихан Бөкейхан және ұлттық мемлекеттік мәселесі//«Алаш мұраты және Тәуелсіз Қазақстан» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдарының жинағы. - Астана: ТОО «Беркут-Принт», 2011. - 311 б.
2. Бөкейханов Ә. Шығармалар. - Алматы: Қазақстан, 1994. - 384 б.
3. Оразбаева А. Дәстүрлі қазақ қоғамына тән билер институты. - Алматы: Дайк-Пресс, 2004. - 206 б.

УДК 352.07(574.42)

1916 ЖЫЛҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСҚА 100 ЖЫЛ: ҚАРҚАРА КӨТЕРІЛІСІ

Қалшабек Бидос Нуридинұлы

bkalshabek@mail.ru

«Мирас» университеті, Экономика, құқық және ақпараттық технологиялар
факультетінің 3 курс студенті, Шымкент, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі: Х.С. Байкабулов

Биыл елімізде ерекше атаулы жыл Қазақстан мен Орта Азиядағы ұлт-азаттық көтеріліске – 100 жыл. Ғасырларға созылған ерлікке толы тарихымызда 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс өз алдына бір төбе. Бұл көтерілісті Қазақстандағы қазіргі тәуелсіз, демократиялық қоғам орнауының бір баспалдағы ретінде де қарауға болады.

1916 жылғы көтеріліс қазақ халқының тарихында XVIII ғасырдағы Жоңғар басқыншыларына қарсы ұлттық күресі, Отан соғысы «Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама» дәуірінен кейін, қазақтардың ел болып басы бірігіп, жерін, елін, Атамекенін қорғау үшін қан майданға шыққан, оның ұлан-байтақ жерінің бұрыш-бұрышын түгел қамтыған, қазақ